

Kunsthändler Grosell, Fuldmægtig L. T. Hagen, Boet efter Frk. Nathalie Hansen, Frk. Holm, Museumsinspektør Chr. Axel Jensen, Frk. A. Lange, Museumsdirektør M. Mackeprang, Fabrikfirmaet Th. Marstrands Eftf., Frk. Else Mohrbutter, Snedkermester Lars Møller, Boet efter Landinspektør, Kapt. Norgaard, Frk. Ida Olsen, Boet efter Hof-sadelmager Lauritz Petersen, Fru Fuldmægtig Petresch-Christensen, Hr. Niels Petersen, Fru Philipsen, Læge Viggo Stochfleth, Konditor H. Sørensen, Boet efter Viceadmiral F. Uldall ved Ingeniør E. Uldall, Elektriker Alfr. Valentiner og Auktionsdirektør Winsløw, alle i København. Desuden Skovrider Ratken Find, Rungsted, Murermester Georg Jensen, Kgs. Lyngby, Frk. Marie Hansen, Gjevninge, Hr. C. Christensen, Roskilde, Hr. Vincentz, Slagelse, Opsynsmand Thomsen, Vordingborg, Fru Rasmussen, Stouby, Falster, Fru Marie Cathr. Hansen, Ryskov, Snedkermester Rasmussen, Fangel, Fru Cathrine Jespersen, Paddesø, Gaardejer Peter Mikkelsen, Ejlbjby Lunde, Enkefru Ane Cathrine Pedersen, Dongs Højrup, Museumsforstander Johs. Olsen, Svendborg, Fru Hans Madsen Clausen, Bregninge, Ærø, Frk. Christensen, Fredericia, Museumsforstander H. P. Hansen, Herning, Fru Kirsten Marie Madsen, Sønderlev, og Førstelærer Touborg, Øster Assels.

KIRKENS PROFANBENYTTELSE I ÆLDRE TID.

Af Kai Uldall.

Vor Tid kender kun Kirken som Gudstjenestens Hus. Kun rent undtagelsesvis kan en Kirkekoncert eller anden passende Handling finde Sted i en Kirke. Tidligere har Forholdet været anderledes, og der skal her fremdrages en Række Eksempler paa verdslig Brug af danske Kirkebygninger i ældre Tid.

Baggrunden for dette Emne er Middelalderens Sammenblanding af helligt og søgt. I den katolske Tid fandt kirkelige Handlinger Sted udenfor Kirke og Kirkegaard, samtidig trængte det verdslige Liv ind over Kirkens Tærskel, og endelig herskede Skikke, hvori profant og sakralt tilsyneladende var gaaet op i en Enhed. Aarsagen til denne Sammenblanding maa for en Del søges i Middelalderens Afhængighed af førkristne Skikke.

Det kan for Nutiden være vanskeligt at fastslaa, hvor man i

Middelalderen tænkte sig Skellet sat mellem helligt og søgnt. Naar man ved Bryllup fejrede Drikkegilde i Kirken, eller naar Majgreven i Spidsen for Sommer-i-By-Toget red ind foran et Alter, var det da en kirkelig eller verdslig Handling? Der kan ikke tvivles om, at slige Skikke i deres Oprindelse var kultiske eller magiske. Forhandlingsmøder og Ting kan være afholdt i en Kirke af rent praktiske Grunde, men det maa ikke glemmes, at slige Sammenkomster etnologisk kan knyttes til Kultudøvelsen. I Middelalderen kunde man i mindre eller private Sager aflægge Ed paa Relikvier. — Ogsaa med Hensyn til nyere Tid kan det være vanskeligt at sætte Grænsen for, hvad der maa betegnes som Profanbenyttelse. Reformationstidens Kristendomsundervisning for Børnene kan, ligesom den først senere fast organiserede Katekisation for Voksne, ikke godt opfattes som ikke-kirkelig Gerning, medens den deraf udviklede Skoleundervisning i Landsbykirker her skal omtales som verdslig Benyttelse.

Ved Betragtningen af de forskellige Maader, hvorpaa Kirkerne i ældre Tid er bleven benyttet profant, kan man altsaa skelne mellem Brug, der engang havde haft naturlig Tilknytning til Helligdom og Kultus, i Modsætning til andre, der blot var fremkommet af praktiske Grunde eller mere eller mindre tilfældigt. — Endvidere kan man skelne mellem den faste eller regelmæssige Benyttelse og den mere tilfældige. I første Tilfælde *kan* Kirken have modtaget en særlig Indretning i profant Øjemed. Ved en almindelig Oversigt over Kirkernes Profanbenyttelse vil det dog næppe være praktisk at inndele Stoffet efter disse Forhold, og det skal derfor i det følgende ordnes efter Benyttelsens Art. Det bør erindres, at naar en uforholdsmæssig stor Del af de anførte Eksempler stammer fra den nyere Tid, saa skyldes det utvivlsomt Mangelen paa detaillerede Kilder fra Middelalderen.

Tilflugt og Forsvar. Jævnside med de befæstede Købsteder og de kongelige og private Borge fandtes der i Middelalderen enkelte befæstede Pladser, hvortil en Egns Befolkning kunde søge i Ufredstid med deres Gods. En saadan Fællesbefæstning eller Tilflugtsborg var saavidt bekendt ikke skabt ved Forsvarsindret-

ning omkring en Landsby, men var indrettet paa et passende Sted, hvor Terrainforholdene var fordelagtige. Befæstninger af denne Art havde et ret stort Omfang, da det ogsaa gjaldt om at beskytte Kreaturer og Heste. I Danmark kan enkelte paavises. Fra forskellig Side har man hævdet, at Kirker i større Udstrækning skulde have tjent som Tilflugtsborge, og det kan heller ikke nægtes, at i en Egn, hvor egentlig Befæstning savnedes, kunde Kirken komme i Betragtning som Tilflugtssted. Den var jo oftest Egnens eneste solide Bygning, og tilmed laa den ofte højt og frit paa en i strategisk Henseende fordelagtig Plads. Dertil kom, at Kirkegaarden med dens Mur eller Dige dannede en ydre Forsvarslinie. En vis Betydning maa man vel ogsaa tillægge Kirkens Helg og Asylret, men i større Grad er denne næppe bleven respekteret. Under Kampen ved Byen Oldenburg i Wagrien 1171 undlod Absalons Mænd at angribe den af Vize-lin udenfor Byvolden opførte Kirke, hvori Befolkningen havde søgt Beskyttelse, men en saadan Ærefrygt for Helligdommen, som i det mindste Sakso tillægger de danske Krigere, har næppe været almindelig.

Der kan anføres adskillige Eksempler paa Kirkers Benyttelse i Forsvarsojemed. Under de af Edelfred foranstaltede Myrderier paa de Danske i England, søgte en Del af disse Tilflugt til en Kirke i Oxford, men Træbygningen blev brændt over dem. Ved Grev Gerts Indfald i Ditmarsken 1322 samlede Folk sig i Wöhrden Kirke og gjorde et heldigt Udfald, efter at Holstenerne havde sat Taget i Brand. 1333 belejrede Gert Ubby Kirke ved Holbæk og 1342 afbrændte Holstenerne (Kirke-) Helsinge Kirke paa Sjælland, ved hvilken Lejlighed mange Bønder, »forsamlede dér af Frygt«, ifølge Petrus Olai blev dræbt, brændt eller fanget. Samme Aar udstedte Aarhusbispens Banlysning mod dem, der uden rette Tilladelse befæstede sig i Kirker, og da lignende Forbud i Løbet af det følgende Hundreदार gentoges af Erkebispem i Lund, har de uden Tvivl haft Gyldighed over hele Landet. Ifølge Hvitfeld skal en skaansk Lensmand af Navn Bydelsbak 1387 have slaet oprørske Bønder paa en Kirkegaard. 1399 blev Breklum Kirke i Bredsted Amt antændt af de Danske, og Frisere, som havde

forsvaret sig der, omkom. Om Süderstapel Kirke ved Grænsen til Ditmarsken skal der være kæmpet 1402, 1413 brændte Ditmarskerne Mildstedt Kirke, hvor Frisere havde Tilhold, og 1415 blev Oldenswort Kirke indtaget. Den svenske Rimkrønike skilddrer det Blodbad, som Erik af Pommerens Krigere anrettede efter Indtagelsen af en Kirke paa Femern 1420.

Beretninger af denne Art viser, at Kirker kunde benyttes som Tilholdssted i Ufredstider, men de berettiger ikke til at tale om Forsvarskirker som et særligt Begreb. — Vi ser fra nyere Tid, at fremmede Tropper, fjendtlige eller Landets egne, forstod at udnytte Kirker og Kirkegaarde som sikre Forskansnings- og Lejrpladser. I aabent Brev vedrørende Krigsordningen for de danske Krigsfolk 1564 bestemmer § 7: »Dersom man med Lejret bliver nogen Steds stille liggendis eller og gør noget Tog der hen, som Kirker ere, skulle de dennom ikke lejre eller tage deres Lossemente i Kirkerne eller Kirkerne opbryde eller vanære, men tilhjelpe dennom at ære, beskytte og beskærme . . . . under Livsstraf«. Christian den Fjerdes Krigsartikler af 1611 har lignende Forbud mod at slaa Lejr i Kirker, og i den danske Vise om Kalmars Erobring haanes Kong Karl, fordi han havde slaaet Lejr paa en Kirkegaard. Fra det 17de Aarhundredes Krige haves ikke saa faa Vidnesbyrd om regulære Troppers Besættelse af Kirker; kun undtagelsesvis hører vi, at Egnens Folk søger dertil. Paa dette Tidspunkt, da Landbefolkningen i militær Henseende stod relativt svagere end i Middelalderen, trak Bønderne til befæstede Købsteder, til deres Herskabs Gaard eller søgte Skjul paa afsides Steder i Skove eller Moser, hvis de overhovedet forlod Gaardene. Bøndernes Forsøg paa Forsvar i Marken vedkommer ikke Emnet.

Under Kejserkrigen befæstede jyske Bønder sig 1627 paa Ørum Kirkegaard, hvor 30 af dem blev dræbt. Ved samme Tid forsøgte de Kejserlige sig i Vejle Købstad, hvor de befæstede Kirken, som fik stor Skade derved. En Synsforretning 1630 noterer bl. a.: »Udi Taarnet, neden i Vaabenuset, er 6 Skyttehuller igennem Muren hugget, de 3 paa den vestre Side, 1 paa sønden og de 2 paa norre Side, som Fjenderne lod gøre og vilde bruge til at indlægge store Stykker (d. v. s. Kanoner) udi . . . .«. End-

videre inddrog den tyske Oberstløjtnant Hatzfeldt Nørre Sundby Kirke i de omfattende Skanseanlæg ved Limfjords-Overfartens nørre Bred, og de Kejserslige benyttede Sabro Kirke til Proviant-hus og indrettede befæstet Vagtpost i Morsum Kirke paa Sild.

Fra anden Svenskekrig kan anføres andre Eksempler. Brandenborgske Tropper besatte Sønderborg Kirkegaard, og ved samme Tid skal Bønder have forskanset sig i Grundhof Kirke i Angel. Paa Fyn forsøgte Bønderne et Forsvar af Gelsted Kirkegaard, og efter Krigen maatte man reparere Munkebo Kirkegaardsmur, hvori der af Soldater var brudt Huller til Gevær-anlæg. Paa Hveen forsvarede en dansk Fourageringsekspedition sig paa Kirkegaarden. Andetsteds er der blot Tale om, at Kirken misbrugtes til Kvarter, Stald eller lignende, saaledes som det f. Eks. var Tilfældet i Føns paa Fyn og i Nordborg paa Als. — Selv fra de seneste Krige horer vi som bekendt om lignende Forhold. Paa Sjælland benyttedes en Kirke for sidste Gang til Forsvar, da Generalmajor Oxholm efter Slaget ved Køge 1807 standsede med sine Folk paa Herfølge Kirkegaard og blev beskudt af engelsk Feltskyts. — Under militære Operationer kunde en Kirke naturligvis ogsaa faa særlig Betydning paa Grund af sin Beliggenhed, saaledes som det var Tilfældet med Dybbøl Kirke 1864. Ved den første Tilbageerobring af Riberhus 1644 beskød de Danske Slottet med Kanoner fra Ribe Domkirkes store Taarn, og under Københavns Belejring 1523 blev der stillet Skyts paa Byens Kirketaarne.

Kunde Kirken benyttes af Omegnens Befolkning eller af Tropper som Forsvarssted, saa kunde ogsaa Enkeltmand eller en lille Hob, der af en eller anden Grund var truet paa Livet, flygte dertil. Særlig bød Taarnet paa gode Forsvarsmuligheder selv med en lille Besætning. Det kan vel være tvivlsomt, om Knud den Hellige trak sig tilbage i Albani Kirke i Odense for at forsvare sig der. Snarest søgte han dertil for at holde Bøn; men Beretningen om Mordet 1086 skildrer i hvert Tilfælde Kampen om Trækirken som langvarig og haard. Et ejendommeligt Tidsbillede giver Beretningen om den tidligere Borgmester, Raadmand Jacob Jensen, i Ribe, der 1377, efter at have plyndret Raadhuset, satte

sig fast i Ribe Domkirkes store Taarn, hvis fortificatoriske Indretning skal omtales nedenfor. Fra Taarnet foretog Jacob Jensen Plyndringstog til Domkirken og Byen, og det kom til en Kamp i Kirken, hvorved den kongelige Foged blev haardt saaret. Paa Grund af denne Vanhelligelse blev Gudstjenesten i Domkirken standset en Tid og Ildgjerningsmanden bandlystes. Han fik senere Lejlighed til at flygte om Natten. En lignende Begivenhed fandt Sted 1412 i Pelvorm gamle Kirke, hvorfra Ditmarskeren, Cort Wiedrich, brandskattede Egnen i længere Tid. — Da Fru Anna Meinstrup i Grevefejden blev dræbt paa Sjællands Lands-ting, stod Jomfruerne Anne og Sofie Glob ogsaa i stor Livsfare og blev kun reddet, fordi nogle Mænd hjalp dem op i Kirketaarnet. Til saadanne historiske Begivenheder svarer enkelte Sagn, f. Eks. om en Adelsmands Flugt til Ingstrup Kirke i Vendsyssel og Folkevisen om Liden Engel:

»Det var liden Engel
han ind ad Kirken mon rend,
og det var Gjøde Lovmand,
han Hovmænd efter ham monn send.«
»De skød paa Kirken i Dage,
ja vel i Dage fem,
men ej kunn de faa Kirken
til at brænd i alle dem«.

I andre Tilfælde er der ikke Tale om Forsvar, men blot om Skjul af Personer eller Gods. Om Flamländeren Helias, Biskop i Ribe 1142 og tidligere Kløkker, berettes, at han havde Modstandere og en Tid maatte holde sig skjult ovenover Domkirkens Kor. Paa Hvælvene i den samme Domkirke maatte en af Byens Folk, der i Svenskekrigen 1658 var kommen i Strid med en Polak, opholde sig i nogle Uger. Kendt er Beretningen i Øm Klosterkronike om Munkenes Forsigtighedsregler i Anledning af Dronning Juttas og Hertug Abels Voldshandlinger: ». . . bragte vi vore Klæder med Undtagelse af dem, vi gik i til daglig, og vore Fødemidler, hvoraf vi skulde leve i Fremtiden, med Undtagelse af den Smule, hvormed vi kummerligt opholdt Livet, over i den nye Kirkes Taarn for at gemme dem der af Frygt for Fjenden«. — Adskillige Jordfund af Monter og Kostbarheder har som bekendt

vist, hvorledes man søgte at skjule Værdisager for Fjenden. Enkelte tilsvarende Fund er gjort i Kirker. I Taaning Kirke ved Skanderborg fandtes Sølvtoj med Aarstallet 1628 bag et Spændetræ i Tagværket, antagelig skjult der under Torstensons Indfald. Nogle Sølvskeer og Monter fra Midten af 16de Aarhundrede var indmuret i Gavlen over Vaabehuset i Smørum Kirke ved København, men denne Hengemning synes ikke at have haft Forbindelse med Krigsbegivenheder. Under den anden Svenskekrig gemte Præsten Iver Gregersen Hemmet sin Families Smykker i et tilmuret Vindue i Skern Kirke i Vestjylland, og Fund af Møntbeholdninger under Gulvet eller over Hvælvingerne i Bodum, Lindum og Blegind Kirker i Jylland samt i Bellinge og Kullerup Kirker paa Fyn viser, at adskillige af hans samtidige valgte lignende Gemmested. Ifølge en Optegnelse i Kirkebogen i Todbjerg mellem Aarhus og Randers benyttede Bønderne paa Egnen Kirkerne som Gemmested for deres Gods under Krigen 1657—59.

Skjulested i Kirken hører vi ogsaa Tale om i adskillige Sagn. I Jetsmark Kirketaarn fandtes »Puse« eller »Puses Hul«, hvortil Stedets sidste katolske Præst, Niels Puus, ifølge Peder Dyrskjot skal have retireret sig og være bleven udhungret. I Hee Kirketaarn paaviste man »Fru Ellens Kammer«, og i Karise Kirke »Fru« eller »Jomfru Mertes Kammer«. Personer som de her nævnte har dog en Tilbøjelighed til at antage mere mytisk end historisk Karakter. Fru Merte havde sin Helligkilde, i Korkamrene i Storehedinge Kirke holdt Ellekongen til, i Magleby Kirke i samme Herred hed Vaabehusloftet »Nisseloftet«, og samme Navn havde Loftet over Koret i Kagstrup Kirke. — Det vil af det følgende fremgaa, at der af flere Grunde kunde være Brug for Kamre og Opbevaringsrum i Kirker.

Vi har hidtil set, hvad skrevne Kilder kan oplyse om Kirkerens Benyttelse til Forsvar, og skal nu gaa over til at omtale, hvad Kirkebygningerne selv kan vidne om. Spørgsmaalet om man ved Kirkers Opførelse eller Ombygning har indrettet Bygningen med Forsvar for Øje, har i den sidste Menneskealder beskæftiget flere Bygningshistorikere, og med Hensyn til Opfattelsen af de

enkelte Bygninger, ligesom ogsaa i visse principielle Synspunkter, har der hersket Meningsforskell. Det maa dog nu siges at være fastslaaet, at fortificatorisk Udformning kun kan paavises ved ganske faa danske Kirker. Den ombyggede Tilstand, hvori de fleste af de paagældende Monumenter nu befinder sig, maa dog til en vis Grad gore mange Undersøgelsesresultater usikre, især naar det af Hensyn til Bygningens stadige Brug ikke har været muligt at bortfjerne dækkende Puds for at undersøge Murværket nærmere. — Da der kan henvises til speciel Litteratur om danske Forsvarskirker¹⁾, og da der allerede foreligger en kortfattet Oversigt over de fleste af disse (M. Mackeprang: Vore Landsbykirker), skal Forfatteren her indskrænke sig til en kort summarisk Behandling.

Ved de befæstede Kirker er Forsvarsindretningen henlagt til øvre Stokværk, medens det nederste forudsættes behersket fra oven, saaledes at der ikke, eller kun i ringe Grad, er foretaget nogen Omformning deraf. Ganske tilsvarende Befæstningsprincip træffes ved flere af de senere Herreborge fra det 16de Aarhundrede, idet man ogsaa her kan se almindelige Vinduer og Indgangsdøre uden Flankesikring i nederste Stokværk. De hidtil paaviste Forsvarskirker — vi ser foreløbig bort fra dem, hvøved kun Taarnet er befæstet — har derfor enten Vægtergang eller blot øvre Stokværk, der kunde rumme Flygtninge med deres Gods og de Forsvarere, der ikke opholdt sig nede i Kirken. Saavel ved Rundkirkerne som andre Forsvarskirker hersker dette Befæstningsprincip; men paa den anden Side er Tilstedeværelsen af øvre Stokværk uden sikre Spor af Skydeskaar, Tinder eller Væg-

¹⁾ J. B. Löffler: Kirkerne i Lillehedinge og Karise (Aarb. f. n. Oldk. 1894 p. 394 ff), Otto Blom: Befæstede Kirker i Danmark fra den ældre Middelalder (Smst. 1895 p. I. ff.), Emil Ekhoft: Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk (Smst. 1899 p. 19 ff.), J. B. Löffler og M. Mackeprang: Har Kalundborg Kirke haft Murkrone og Skyttegang? (Smst. 1902 p. 37 ff.), R. Haupt: Wehrkirchen in den Elbherzogtümern (Zeitschr. f. d. Gesellschaft f. Schl.-Holst. Geschichte, Bd. 32, Kiel 1902, p. 224 ff.), Aage Mathiesen: Opl. om middelalderlige Fæstningstaarne (Aarb. f. n. Oldk. 1902 p. 45 ff.), H. F. Frölén: Nordens befästa rundkyrkor (Stockholm 1911), C. A. Jensen: Lillehedinge, Storehedinge og Karise, Nye Bidrag til Spørgsmaalet om danske Forsvarskirker (Smst. 1918 p. 1 ff.).

tergang intet Bevis for, at man staar overfor en befæstet Kirke. Som det formentlig vil fremgaa af denne Afhandling, kan ogsaa anden Profanbenyttelse have fremkaldt de særlige Forhold, og man kan ejheller betragte det som udelukket, at disse skyldes en eller anden middelalderlig Indstiftelse i Kirken. Ledøje Kirke, der synes opført i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede som Kapel eller Gaardkirke for en Sædegaard, har to Stokværk med Kapel i det øvre, og i Ribe Domkirkes store Taarn fandtes i Middelalderen Kapel saavel i første som i andet Stokværk.

Mellem Forsvarskirkerne danner de bornholmske Rundkirker en egen Gruppe. Østerlars, Nylars og Olsker har tre Stokværk, medens den fjerde, Nykirke, kun hæver sig i to. De to førstnævnte er i tredje Stokværk udrustet med en Vægtergang, hvis Ydermur oprindeligt har aabnet sig med Tinder. Olsker synes at have Skydeskaar i andet Stokværk. Af de øvrige danske Rundkirker er Selsø, Himlingøje og Hørve paa Sjælland, ligesom Valleberga i Skaane og St. Mikael i Slesvig helt eller saa godt som helt nedrevne. St. Mikael var 1196 omgivet af en Grav, men i øvrigt vides det ikke, om disse Kirker har været indrettet til Forsvar. Det maa dog betragtes som sandsynligt. Rundkirkerne i Thorsager i Jylland og Horne paa Fyn har skydeskaarlignende Aabninger i de øvre Stokværk, og Bjernede paa Sjælland har utvivlsomt svaret nøje til Thorsager, inden Kirken i den senere Middelalder fik sin nu fjærnede, bispehuelignende Tagform.

Flere Stokværk genfindes i Kirkerne i Store- og Lillehedinge samt Karise Kirke i Østsjælland, som af Chr. Axel Jensen er beskrevet som Forsvarskirker. I Storehedinge rummer Koret et øvre Stokværk med Kamre og smalle Forbindelsesgange, og derover har oprindeligt været fladt Plankedække indenfor en Kronmur; sandsynligvis har det ottesidede Skib haft en lignende Afdekning udenom Taget eller Tagkuplen. Lillehedinge Kirkes Skib hævdede sig med tre Stokværk og har muligt haft Vægtergang indenfor Murtinder. Ved Karise virker Koret som et lavt Taarn, og Skibets Langmure har fortsat sig op som Brystværn foran en aaben Vægtergang udenfor det lave, tilbagetrunkne Tag. — Vægtergange, uden øvre Stokværk, er i Begyndelsen af

det 15de Aarhundrede føjet til Ribe Domkirke og i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede til Viborg Domkirke.

Ved andre Kirker er Forsvarsindretningen begrænset til Taarnet. Ogsaa her indtager Bornholm en Særstilling ved sine særlig svære, fra ældre Middelalder stammende Taarne med overhvævede Stokværk. Skydeskaar eller skydeskaarlignende Glugger findes i Herfølge, Køge og Højelse Kirker paa Sjælland, i Stubbekøbing Kirke paa Falster, Kerteminde paa Fyn, Tranebjerg paa Samsø samt Hjortshøj og Egaa Kirker i Østjylland. Nævnes kan ogsaa Stavreby (Jungshoved) Kirke paa Sjælland, hvor et fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede stammende Skydeskaar er anbragt i Taarnet. Her gør dog særlige Forhold sig gældende, da Kirken har ligget som en Forbygning ved Jungshoved Slot. Ribe Domkirkes store Taarn var befæstet. I Slutningen af det 16de Aarhundrede og som ovenfor nævnt under Torstensonfejden 1644 omtales Kanoner derpaa; de synes at have været anbragt bag Skydehullerne i Hjørnerne af det nuværende næstøverste Stokværk.

Foruden den ovennævnte St. Mikael's Kirke i Slesvig har enkelte andre sonderjyske Kirker eller Kirkegaarde, saaledes Lysabild paa Als, været omgivet af en Grav. Spor af befæstet Kirkegaard indenfor det nuværende Danmark kan vi i øvrigt kun søge i Holmstrup og Kundby ved Holbæk, hvor Kirkegaardsmurene har smaa Glugger af Skydeskaarform.

Der kan ikke tvivles om, at *de* befæstede Kirker, der frembyder Mulighed for Tilflugt og Forsvar for en større Skare, med Rette kan betegnes som en Slags Tilflugtsborge. Rundkirkerne paa Bornholm og den østjællandske Gruppe viser, hvorledes man har truffet sine Forholdsregler imod Overfald fra Søen. Endnu i 17de Aarhundrede levede der — ifølge Indberetningerne til Resen 1667 — paa Stevns en Tradition om, at Indbyggerne ved Søroverindfald trak sig tilbage til Kirkegaarden. Men det ses i nogle Tilfælde, saaledes f. Eks. Bjernede, at Bygherren er den derboende Stormand, saaledes at Kirken maa regnes som et Anneks til hans Gaard. — Blandt de befæstede Kirker maa de to Domkirker, i Ribe og Viborg, betragtes for sig. Det er jo muligt, at

man virkelig har tænkt sig under visse Forhold at kunne forsvare Bygningerne og deres Skatte fra de i sen Middelalder paasatte Vægtergange. Men Forfatteren er dog mest tilbøjelig til at tro, at deres Hovedopgave har været at muliggøre en almindelig Vagt-tjeneste ligesom den, der saavel i Krigs- som Fredstid blev op-retholdt i Kirketaarne i Købsteder, og som vi nedenfor vender tilbage til.

Hvad de Kirker angaar, hvor kun Taarnet er befæstet, da har vi set, at en mindre Flok med Held har kunnet holde Stillingen deri. Men det maa ogsaa staa klart, at et enkelt Kirketaarn ikke afgav Plads til større Skarer af Flygtninge og Forsvarere, og at dets Forsvarsforanstaltninger paa ingen Maade gav Adgang til at beskytte selve Kirken. Derimod kunde Taarnet til en vis Grad støtte Forsvaret af den ydre Linie, Kirkegaardens Dige eller Hegnsmur.

Man vil ikke kunne følge enkelte Forfattere, der hælder til den Anskuelse, at Kirketaarne i Almindelighed skulde være opført af Forsvarshensyn. Efter Købsteders Eksempel har ogsaa Landsognene ønsket at smykke og markere deres Kirkebygninger ved at tilføje et Taarn og har i mange Tilfælde derved opnaaet samtidig at udvide Skibet imod Vest. Ogsaa af Hensyn til Klokke-ringningen betragtede man et Taarn som ønskeligt. I Ribe vedtog man saaledes 1617 at bygge Taarnet ved St. Kathrine Kirke, fordi det gamle Træklokkehus var for lavt og nedrigt, saa at Klokkerne ikke godt kunde høres af fjærntboende, og paa et andet Tidspunkt klagede nogle Sogne i Haderslev Provsti over, at Klokkerne ikke høstes tilstrækkeligt langt bort, da de hang for lavt. Imidlertid er det jo velkendt, at Kirker kunde have Taarne uden Klokestol, idet Klokkerne var ophængt i en fritstaaende Klokestabel eller paa selve Kirken. Ved Siden af det rent monumentale har der utvivlsomt oprindelig hæftet anden Fordel ved Kirkens Taarn, som det nu kan være vanskeligt at faa Øje paa. Nedenfor skal omtales, hvorledes Taarne ved større Købstadkirker, i alt Fald i 16de Aarhundrede og formodentlig ogsaa i Middelalderen, benyttedes til Udkigsposter for Vægttere. Fra Tyskland kendes ifølge v. Cohausen enkelte befæstede, fritstaaende

Vagttaarne, hvorfra Byer lod holde Opsigt med deres store Kvæghjorde for i Tide at afværge Farer. Ogsaa i Danmark har Kirketaarne i urolige Tider været besat med en særlig Vagt, saaledes Ribe Domkirkes store Taarn i 1612, da man uden Grund ventede Landgang af skotske Lejetropper, og atter 1627, da de kejserlige Tropper nærmede sig sydfra. Fra senere Tid kan nævnes Kongebrev af 20. Juli 1700 til Stiftsbefalingsmændene om i Anledning af forestaaende Høst at forskaane Almuen for stærk Strandvagt men forsyne »Bavnerne og Taarnene« med Vagt. Hvor passende Bavnehøj savnedes, kan Kirketaarne muligvis have været benyttet, i det mindste anfører Forfatteren af »Krigens Skueplads«, H. O. Scheel, 1785, at Vissenbjerg Kirke ligger meget højt, hvorfor »der i Krigens Tid er holdet en Bavne«. Da Bavn oftest beskrives som Tønder med Halm, anbragt paa Stolper eller Vippe, var det næppe umuligt at anbringe den paa et Kirketaarn. Udhængte Fyrgryder omtales nedenfor.

Det forekommer Forfatteren mest nærliggende at betragte befæstede Kirketaarne som Vagttaarne, indrettet i Egne, hvor Erfaring har belært Beboerne om, at et fast Punkt, hvor et Vagtmandskab ikke let kunde overraskes, var at ønske (jfr. p. 132).

Vaabendepot, Ammunitionsoplag. I Forbindelse med Spørgsmaalet om Forsvars- eller Tilflugtskirker og om Vagttaarne staar Vidnesbyrd om Vaabenoplag i Kirker. Samlinger af haandstore Sten, der kun kan opfattes som Kasteskyts, er fundet i Nylars og Østerlars Kirke paa Bornholm, ligesom det er truffet i Taarnene ved Eskelhem og Lokrume Kirker paa Gotland. I Nylars er desuden fundet godt et Halvthundrede Stenkanonkugler samt mindre Kugler af Jærn og Bly, og i Klemensker Taarn en lignende Stenkugle. Det er ikke usædvanligt at finde Befolkningens Vaaben opbevaret i Kirker, selvom disse ikke er indrettet til Forsvar. Ved sin mislykkede Belejring af Tranekær Slot paa Langeland blev Valdemar Atterdag svigtet saavel af Adelsmænd som af Bønder, der var tilsagt med Kirkearmbrøster, men udeblev paa Grund af ugunstig Vind¹⁾. At der herved skal forstaas

¹⁾ »... cum ballistis ecclesiarum« (S. R. D. VI p. 529). Ballista har tidligere

Vaaben, der opbevarede i Kirkerne, vil fremgaa af det følgende. 1376 skænkede Lunde-bispen et Skydevaaben til Aakirkeby Kirke, og senere erfarer vi, at den lybske Foged paa Bornholm, Bernt Knop (1525—43), bemægtigede sig de Hager- og Kobberstykker, som fra Arilds Tid havde været opbevaret i Kirkerne til at afværge Landets Fjender med, naar noget paakom, og lod dem føre til Hammershus. 1623 omtales det bornholmske Kirkeskyts atter. To smaa Kanoner fra det 15de Aarhundrede, stammende fra Oldenswort Kirke i Sydslesvig, findes nu i Historisk Vaaben-samling i København. Under Bonderejsningerne, i Anledning af Frederik den Førstes Sølvskat 1523, forsamlede en Del Bønder sig i Horslunde Kirke paa Lolland, udtog »Kirkebøssen« (d. v. s. Kirkekanonen) og kørte den ned til Karsebæk, hvor de ventede Lensmandens Ankomst. Aaret i Forvejen havde Christian den Anden i Anledning af Lybækkernes Angreb paabudt Strandvagter, i det mindste paa de sydlige Øer; samtidig fik hver Sognepræst Paalæg om at holde to gode Heste i Beredskab til at føre Skytset ned til Stranden og i øvrigt være forsynet med det dertil fornødne Redskab. Selvom Præsterne hér snarest er valgt, fordi de havde bedre Heste end Bønderne, er der utvivlsomt Tale om Kirkeskyts. 1576 fandtes gamle Jærnbøsser (d. v. s. Kanoner) i langelandske Kirker. Paa Møn skal Bønderne ifølge Paludan endnu i Svenskekrigen 1658 have bevæbnet sig med Vaaben, der var stemplet af Øvrigheden og bar Navnet Kirkeknippler (Kneffelspyd?). Af de forskellige fra det 16de Aarhundredes anden Halvdel kendte Kongebreve, som væsentlig af Hensyn til Vildtets Fredning forbyder Landalmuen at bære Skydevaaben, paabyder Brevet af 19de Oktober 1571 Bønder og ledige Karle, der havde haft Rør og Hager udi den forgangne Fejde, at forvare dem i deres Huse eller indlægge dem i deres Sognekirke.

Der kan være Grund til at bemærke, at de ovennævnte Eksempler paa Vaabenoplæg i nærmere stedbestede Kirker alle falder paa Kystegne, der har været udsat for fjendtlig Landgang. Men

---

været oversat som Blide. O. Blom har i Hist. Tidsskr. 5. R., V, p. 64 gjort opmærksom paa, at Armbrøst er en rigtigere Oversættelse. Der er dog utvivlsomt Tale om særlig store Skydevaaben.

det vil dog næppe være for dristigt at antage, at den gamle Bondehærs Udrustning i det mindste i visse Egne forvaredes i Kirker; dette maa have været saa meget mere naturligt, hvis disse Udrustningsgenstande ikke var privat men kollektiv Ejendom. Der maa da særlig tænkes paa de saakaldte Herreds- og Fjerdingskirker. Ovenfor har Forfatteren udtalt, at de befæstede Kirketaarne kan forklares som Vagttaarne, og her skal nu tilføjes, Vagttaarne, hvori den omboende Befolknings Krigsudrustning opbevaredes. Enkelte Eksempler paa Opbevaring af Sejl og anden Skibsudrustning i Kirker, et Forhold, der bør erindres i denne Forbindelse, omtales nedenfor.

Man kan iagttagte, hvorledes Christian den Fjerde bygger paa gamle Traditioner ved Oprettelsen af sin nationale Hær. 1614—15 indrettedes den danske Militz, hvortil der blev udskrevet Fodfolk af Kronens Bønder. I Modsætning til tidligere Forhold udleveredes Vaaben nu af Kongen, hvorved man opnaaede at modernisere Udrustningen. Til Officerernes Underhold blev der udlagt Gaarde rundt omkring i Landet. De udskrevnes Antal var ikke stort, oprindelig c. 4000 Mand, men Tallet udvidedes dog senere. Mandskabet inddeltes i Kompagnier og skulde under normale Forhold blive boende i Hjemmene. I Krigsordinansen af 15. December 1615 træffes Bestemmelser om Mandskabets Uddannelse: » . . . Skal hver Kaptajn dele sine Knægte i Korporalskaber, hvert Korporalskab omkring 50 Mand stærkt, alt efter Lejligheden og eftersom Soldaterne bo nær ved hverandre, saa at de kan drilles (d. v. s. eksercere) paa belejlig Plads nær ved en Landsbykirke, hvor deres Vaaben ere gemte i et Skab, hvilket Skab vore Lensmænd skulle lade gøre paa vor Bekostning. Kaptajnen skal have Nøglen dertil og selv aabne Skabet og udtage Vaabnene, naar Knægtene skulle ekserceres og bruges, anseende at Soldaterne ingenlunde i Købstederne men paa saadanne Pladser, som ere nær de Kirker, som Vaabnene ligge i, altid skulle drilles og ekserceres, og Kaptajnerne med sine undergivne Officerer der at møde, saa vore Bønder, som til Krigsbrug ere udskrevne, med Officerernes Rejser frem og tilbage ikke det ringeste skulle betynges«.

Som det fremgaar heraf, var det ikke Sognekirken som saadan, der blev Basis for militær Øvelse, men enkelte udvalgte Kirker, der laa centralt for et Korporalskab, altsaa for et vist Antal Gaarde, der hver stillede en Mand af et Korporalskab. Alleerede 26. August 1615 var der udgaaet Befalinger til Lensmændene om at udsé Kirker paa passende Steder, dog udpegede Kongen personlig Herstedøster som egnet for Københavns, Roskilde, Kronborg og Frederiksborg Lens Mandskab. Afstanden til Øvelsespladsen var altsaa for manges Vedkommende ret betydelig. Gennem Lensregnskaber er det gørligt at paavise andre af disse Kirker. Dragsholm Len betalte 1616 Søren Nielsen, Snedker i Nykøbing, 3 Rdlr. 24 Sk. for et Skab, han gjorde udi Vig Kirke til at indhænge Soldaternes Geværer udi. Ved samme Tid blev i Fakse Kirke indrettet Skabe til ikke mindre end 81 Mands Rustning. Paa Silkeborg Len kom der Skabe i Vinderslev og Serup Kirker, og sidstnævnte Sted maatte Skabene fornyes 1640. Bøvling Len satte Geværskab i Ulfborg Kirke 1617. Fra Kolding Len nævnes Harte Kirke, hvor Skabet blev gjort af Fyrdeller, Sparrer og Lægter, 7 Alen højt og 7 Alen bredt, og indhæftet i Muren, samt Eltang Kirke, hvis Skab blev 6 Alen højt og 5 Alen bredt, og Bredstrup Kirke, der fik et Skab af 5 Alens Højde og Bredde. Videre kan anføres Egtved, Jerlev og Andst Kirker. — Ogsaa i Købsteder har Væbningerne været tilbøjelig til at opbevare Vaaben i Kirken. Ved de kejserlige Troppers Ankomst til Thisted havde Byens Indvaanere afleveret deres Vaaben, 26 Musketter, 42 lange Fyrrør samt nogle gamle Spyd m. m., der stod i Kirkens tillaaede Sakristi.

Den Ordning, at det hjemmeboende Mandskab under normale Forhold skulde afholde Øvelser ved bestemte Kirker og opbevare deres Vaaben der, kom trods de forskellige Ændringer i den militære Udskrivning og Organisation til at gælde gennem det 17de og langt ind i det 18de Aarhundrede. Ved Oprettelsen af det nationale Rytteri 1670 og af Landmilitzen 1701 blev endnu flere Kirker indrettet til Vaabendepoter. Af Forordningerne af 1701 vedrørende Landmilitzens Indretning ses, at Mandskabet skulde eksercere hver Søndag i Tidsrummet fra 1. Maj til St. Hansdag

og fra 1. September til 1. Februar samt hver anden Søndag i de mellemliggende Tidsrum og desuden paa følgende Helligdage: Kristi Himmelfartsdag, 2den og 3die Pinsedag, Mikkelsdag, Allehelgensdag, 2den og 3die Juledag, Nytaarsdag og Helligtrekongersdag. Øvelsen skulde ikke vare længere end to Timer om Sommeren og en Time om Vinteren. Soldaterne maatte ikke tage Flint, Kaarde, Gehæng eller Taske med sig hjem, hvorfor det befalede, »at der udi hver Kirkes Vaabenhus, hvor Eksercerpladsen bliver udsæt til at skulle være, skal gøres et Skab, som Geværer kan forvares udi, og saa snart Ekserceringen er forbi, skal hver Karl gøre sit Gevær (d. v. s. sin Udrustning) vel rent og det udi Over- og Underofficerernes Overværelse dér indhænge. Til samme Skab skal være tvende Nøgler, hvoraf Kaptajnen for Kompagniet beholder den ene, og den Over- eller Underofficer, som Ekserceringen sammesteds er anfortroet, den anden. Men Munderingskjolen bliver udi Karlens egen Forvaring . . .«. Skabene opsattes af Kirkeejeren eller af Amtsskriveren for Amtets Regning. Paa samme Maade skulde der til hver af Kirkerne anskaffes Træhest, Justitspæl (d. v. s. Gabestok) og Skydeskive til Skarpskydningsøvelser. Strafferedskaberne benyttedes overfor disciplinære Forseelser, f. Eks. straffedes Udeblivelse fra Øvelse første Gang med en Time paa Pælen eller Træhesten, men Redskaberne brugtes ogsaa i Kirketugtens Tjeneste. Det fremmodte Mandskab havde Pligt til at overvære Gudstjenesten og lade sig undervise i Kristendom af Degnen, og Øvelserne blev derfor afholdt umiddelbart efter Gudstjenesten, dog maatte de i Anneksogne, hvor Præsten talte sidst, finde Sted forud. Den Soldat, der af rette Vedkommende overbevistes om ikke at have hørt Prædiken Søn- og Helligdage enten i sin Sognekirke eller i den Kirke, han eksercerede ved, skulde første Gang straffes med at sidde en Time paa Træhesten. Samme Straf blev tildelt den, der udeblev fra Biske- eller Provstevisitats, og Biskop Bircherod nævner i sin Dagbog et Tilfælde, hvor Straffen blev eksekveret 1703 paa hans Foranledning. Landmilitisen, der i alt omfattede c. 10,000 Mand, blev som bekendt ophævet 1730 men atter indført, om end i mindre Omfang, ved Forordningerne af 4. Februar

1733 og 9. December 1735. — Adskillige af Datidens Gejstlige udtalte sig til Gunst for Søndagseksercitsen ved Kirkerne, fordi den, trods uheldige Sider, havde den Fordel, at det unge Mandskab fik Lejlighed til at lære Kristendom. Andre havde dog Betænkeligheder, og da man i 1738 havde taget Forslag om Øvelsernes Forlæggelse op til Overvejelse i Generalkirkeinspektionskollegiet, anførte en af Modstanderne, at Forholdet »havde bragt den gemene (d. v. s. jævne) Mand paa de Tanker, at det ej maatte være enten af Gud eller af Kongen saa alvorligen ment med Søndagen«.

Vi skal ikke forfølge den almindelige Side af Sagen længere, men gaa over til at nævne en Del af de Kirker, som i det 18de Aarhundrede blev benyttet af Landsoldater eller Ryttere. Fra Lolland kendes Fuglse Kirke. I Landet paa Taasinge holdt man 1765 Auktion over Munderingsskabet, der stod i Vaabenhuset, samt over Træhesten og Justitspælen. Ved Visitats i Kvorning Kirke noterede Biskop Lintrup misbilligende, at Mundering til et Kompagni Landsoldater laa nede i selve Kirken under Taarnet. I Kornum klagede Løjtnanten til samme Biskop over Vaabenhusets slette Tilstand; Taget var brøstfældigt og Døren manglede Laas, saaledes at Geværerne ikke kunde opbevares deri. I Solbjærg, Hellum Herred, boede c. 1760 en Kaptajn og en Løjtnant, og i Vaabenhuset var Munderingsskabe. I Skorping var Vaabenhuskabet behørigt aflaaet 1708, men en Tambur brød det op med en Økse, tog et Gevær og skød sig paa Kirkegaarden. Paa Homaa Kirkegaard var der Eksercerplads c. 1760, og i Søvind Kirke blev et gammelt Pulpitur med Geværskabe først fjærnet 1835. Dér fandtes ogsaa særlige Bænke til de Landsoldater, som bivaanede Gudstjenesten. Endvidere skal nævnes Skanderup Kirke, hvorfra Inventar blev solgt 1765 efter Rytterdistriktets Ophævelse, Sd. Vium, Erritso, Harte og Stenderup ved Kolding samt Ketting, Egen, Vilstrup og Oksenvad. Sidstnævnte Sted var der Munderingskammer i Taarnet. Endnu i det 19de Aarhundrede ser vi Eksempler paa, at Landeværn eller Borgervæbninger kan have Vaaben i Kirker eller eksercere derved, f. Eks. fra Bornholm. 1801 var der i Maribo Strid mellem Borger-

kaptajn Engberg og Kordegn og Klokker Ussing, som havde Ret til Græsset paa Kirkegaarden og derfor vilde forhindre Børgerkabet i at holde Øvelse der. I Felsted Kirke i Sønderjylland paavises paa Loftet en Række Knager, hvorpaa Kystmilitsen skal have haft sine Geværer 1807—14, og i St. Magleby Kirke opbevares endnu en Del saakaldte »Strandspyd« til Kystforsvar.

Vi skal ikke komme nærmere ind paa den ekstraordinære Benyttelse af Kirker til Depoter i Krigstid, skønt der fra den nyere Tids Krigshistorie kunde hentes adskillige Eksempler derpaa. F. Eks. blev Kærum Kirke paa Fyn stillet til Krigsministeriets Disposition 1849 og benyttet til Oplag af Krudt og Ammunition. Kirkers Brug som Lazaretter skal ogsaa blot nævnes.

Det 17de og 18de Aarhundredes Vaabenopbevaring i Kirker har særlig Interesse som Fortsættelse af middelalderlig Brug. Det er sandsynligt, at ogsaa Mønstringer og Øvelser indenfor mindre Afdelinger allerede i Middelalderen fandt Sted ved Kirker, og at saadanne Kirker var Alarm- og Samlingspladser. At en Mønstring forud for Christian den Fjerdes Militsordning kunde ske ved en Kirke ses af et Register over Kronens og Adelens Udbud i Kolding Len 1558, hvori »Eylv« Kirke (Jerlev?) udpegedes som Modestedet.

Strafferedskaber ved Kirker. Vi har set, at der af Hensyn til Landsoldaternes Disciplin og Kirketugt fandtes Gabestok og Træhest ved de Kirker, hvor der ekserceredes. Disse Strafferedskaber, der i øvrigt netop ved det af Militæret givne Eksempel blev almindelige i Landsognene, kom ogsaa i Kirketugtens Tjeneste overfor Menigmand. Maaske gælder dette sidste dog kun Gabestokken. Visse Krænkelser af Gud eller Kirken, Løsgtighed og Forsøg paa Trolddomskunster straffedes med Gabestok paa Kirkegaarden. Danske Lov paabyder Rejsning af Gabestokke paa Torvet og andet belejligt Sted i Købsteder, for at forhædede, der ikke vil aflægge Banden og Sværgen, og Ungdommen, der opfører sig uskikkeligt paa Kirkegaarden, kan straffes deri. For Landsognenes Vedkommende regner Loven derimod ikke med Gabestokke i denne Forbindelse. Ved Christian den Sjettes

Lovgivning om Sabbatens Helligholdelse blev det imidlertid nødvendigt at forsyne Kirkerne med saadanne Tugtemidler, hvor de ikke fandtes i Forvejen. Forordningen af 12. Marts 1735 udtaler, at naar de gemene (d. v. s. almindelige, jævne) Bønder trods Præstens Advarsler ikke søgte Kirken, skulde de staa i Gabestok paa Kirkegaarden. Som Følge heraf maatte alene Baroniet Lindenberg opsætte 16 Gabestokke ved sine Kirker, og man kan vel gaa ud fra, at enhver Kirke i Landet har haft sin. Sædvanligvis udpeges Vaabenhusdøren eller et Sted paa Kirkegaarden foran denne som Stokkens Plads. Her skal nævnes en Del Kirker, hvorfra Gabestok er nævnt eller Stokkens Halsjærn er bevaret. Varde By maatte, efter at de kejserlige Tropper var draget bort, 1629 anskaffe en ny Gabestok til Kirken. En Mand, der i Julen i Kaadhed var mødt i Kirken i Kvindeklæder, dømtes 1719 ved Horns Herreds gejstlige Ret til at spændes udi Sindal Kirkes Gabestok, naar Gudstjenesten forrettes, og siden efter gudeligt Forberedelse at stande aabenbar Skrifte. To Husmandskoner paa Sjælland havde 1779 forsøgt at afsløre en Tyv ved Trolddomskunster (»at lade Soldet gaa«) og skulde efter Biskoppens Ønske straffes ved at staa en Time i Gabestok en Søndag før Gudstjenestens Begyndelse; dog slap de efter Kancelliets Indstilling med en Bøde til de Fattige. Videre kan nævnes Eksempler fra Vallensbæk, Sigerslevvester og Fakse paa Sjælland, Koldby og Tranebjerg paa Samsø, Hjørring St. Kathrine (nævnt 1650), Nørresundby (1632 og 1772), Hvorup (1667), Nibe, Kaastrup, Grinderslev, Hundslund, Odder og Lyne i Nørrejyland samt Ensted, Bevtoft og Varnæs Kirker i Sønderjylland. Sidstnævnte Sted var Halsjærnet lænket til Klokkestablen. Enkelte Kirker benyttede andre Tugtemidler. Tapdrup Kirke havde spansk Kappe, og Præsten paa Fejø indberetter 1809 til Kommissionen til Oldsagers Opbevaring, at der i Kirken fandtes en jernbetyngt, med Sælskind betrukken Træhat, som formentlig havde tjent som »Straffe-Hat«.

Taarnevægtene. Brandredskaber. Byens Klokke. Fra og med det 16de Aarhundrede omtales ikke sjældent Taarnvægtene,

Taarnblæsere eller Kurer i de større Købstadkirker Taarne, og allerede tidligere har man vel kendt Fordelene ved at holde en saadan Vagt, der fra sit høje Stade var i Stand til, ligesom Taarnvægteren ved en Borg, at føre en vis Kontrol med Begivenhederne i Købstaden og dens Omgivelser. Hvorledes der kunde holdes ekstraordinær Taarnvagt i Ufredstid er allerede nævnt. De faste Taarnvægtere var oftest ansat af Købstaden, og baade i Ribe og i København kan man se, hvorledes Købstadstyrelsen tillægger Kirketaarnet særlig Betydning. Et Par Aar før Overdelen af Ribe Domkirkes store Taarn styrtede ned 1594, klagede Borgmester og Raad over, at Værgerne ikke foretog de fornødne Vedligeholdelsesarbejder derpaa, endskønt Byen havde ydet Tilskud dertil, og det ses, at Brugsretten til Taarnets øvre Del i det hele tilhørte Byen.

Særlig omtalt er Taarnvægterne i Vor Frue og St. Nikolaj Kirker i København. Den første betegnedes ogsaa som Kirkens Husmand, saaledes 1622, da Universitetet, der her med noget Besvær hævdede Retten til at besætte Stillingen overfor Borgmester og Raad, indsatte en ny Mand. Han skulde hver hele Time Natten igennem, naar Kurerne havde raabt, spille en passende Salmé paa Trompeter og Skalméjer. Der synes paa dette Tidspunkt at være ansat mere end een Mand ved Vor Frue Taarn. Ogsaa ved festlige eller højtidelige Lejligheder kunde man blæse fra Taarnene, f. Eks. skete det i det 17de Aarhundrede i Ribe hver Søndag samt ved Landemode og paa de fire Tamperdage, naar Kannikerne samledes i Kapitlet. Stor Betydning havde Taarnvægteren som Brandvagt. Ifølge Brandforordningerne for København af 1643 og 1685 skulde Taarnvægterne, naar de opdagede en Brand, klemte med Stormklokken og om Natten hænge en tændt Lygte, om Dagen (1685) en Fane, udenfor Taarnet til den Side, Ilden var. Paa ganske tilsvarende Maade var Forholdet ordnet i Aalborg Budolfi i det 18de Aarhundrede: Lygten skulde hér være rød. I Randers St. Mortens Kirke var der over Klokkestokværket et Vægterkammer og derom til alle fire Sider en Vægtergang, hvorfra Kvartér- og Timeraab lød.

Ildsluknings- og Redningsapparater opbevaredes hyppigt i eller

ved Kirkerne, ligesom man endnu ser Brandstigerne dér. Den ovennævnte københavnske Brandforordning af 1643 bestemmer, at Brandredskaber bl. a. skal være ved Vor Frue, Helliggejst, Nikolaj og den tyske (Petri) Kirke. Størst Omfang fik Østre Kvarters Brandstation ved Nicolaj, hvor der 1743 opførtes nyt Sprøjtehus og senere indrettedes Trykværk. — Da Viborg efter den store Brand reorganiserede sit Brandvæsen 1672, vedtoges det, at der udover Redskaber paa Raadhuset i hver af Sognekirkerne skulde findes 12 Læderspande, 4 lange Stiger, 6 lange Baadshager, 6 Økser med lange Skafter og 3 Træsprojter. 1727 anskaffede Horsens Købstad en »dobbelt Kirkesprojte« fra København, og i Nykøbing paa Falster benyttede man endnu i 1850 Kirkens Forhal til Sprøjtehus, hvilket dog gav Anledning til Spottevers i en Avis. Indtil 1863 brugte ogsaa Egtved Kirke ved Kolding Vaabehuset til Sprøjtehus.

Stormklokken i Kirketaarnet kaldte bl. a. Borgerne til Brandslukning eller til Vaaben, og tilhørte ikke Kirken, men var Byens Ejendom. Men hvor egentlig Stormklokke savnedes, benyttede man med større eller mindre Adkomst Kirkeklokker til Alarming, ligesom det skal ske ved Mobilisering i vore Dage. Landets Kirkeklokker har i udstrakt Grad været benyttet i det verdslige Livs Tjeneste, i det mindste i nyere Tid. Især skete dette paa Landet. Paa Roskilde Landemode 1561 gentoges ældre Forbud mod at benytte Kirkeklokker til at sammenkalde til Gæstebud, Leg, Bystævne eller som Tidsangivelse, derimod var det tilladt at lade dem lyde for Ildebrand, fjendtligt Indfald og Herskabsbud (d. v. s. Bekendtgørelse eller Tilsigelse fra Herskabet), men det var meget vanskeligt at faa disse Bestemmelser overholdt, hvorfor de med enkelte Ændringer atter og atter gentoges paa Landemoder og optoges i Danske Lov 2—22—40. I Sjællands Stift, hvor Forholdene næppe har været anderledes end i andre Egne med samlet Landsbybebyggelse, henviste Landemoder Bønderne til at anskaffe Byhorn (1559) og paabød Ringere eller Degne at holde Laas for Klokkedøren (1584). Søger vi ud til enkelte Landsogne, ser vi, at Provsten ved sin Visitats i Nebbelunde paa Lolland 1590 maatte forbyde Almuen at bruge

Klokkeklemten ved Bymode eller anden verdslig Handel, og at Landsbyvedtægterne for Sønder Jærnløse 1598, Langaa 1607 samt Asfærg og Faarup 1685 taler om at kalde til Stævne med Klokker, medens Vedtægterne for Kværndrup og Ryslinge kun omtaler Klokkeringning ved Ildebrand. Undtagelsesvis kunde en Landsby dog efter Købstadens Eksempel have sin egen Byklokke, saaledes som det endnu er Tilfældet i Nordby paa Samsø, og her ser vi det omvendte Forhold, at Byklokken ringer til Gudstjeneste, fordi Klokken fra den afsidesliggende Kirke ikke ret kan høres i Byen. I den ovennævnte fynske Landsby, Langaa, vilde Fogden fra Rygaard 1649 ringe med Kirkeklokken for at sammenkalde Almuen i Anledning af en Hegnssag, men han blev overfaldet af en Mand i Byen og forhindret deri. En lignende Episode gik for sig i Stenderup 1699, hvor Kapellanen stokkepnyglede en Mand, som Paaskeaften ringede Sognemændene sammen, da de skulde saa Hør for Herskabet.

(Fortsættes.)

OVERSIGT OVER PERSONHISTORISK LITTERATUR I 1930.

MEMOIRER.

Professor i Trondhjem *K. A. Wieth-Knudsen* har udgivet »*Mit videnskabelige Livs Drama eller Universitetets Besættelsesregler og Professor L. V. Birck*« (Reitzel. 112 S.). Bogen er fremkommen som en Protest mod Universitetets Afgørelse ved Besættelsen af et Professorat, idet Forf. følte sig traadt for nær, man kan vel sige forfulgt af de statsvidenskabelige Professorer, specielt Professor Birck. Hvor meget der er rigtigt heri, kan udenforstaaende vanskeligt afgøre paa Grundlag af Forf.s Fremstilling, der vel nok kan betegnes som ensidig. Iøvrigt giver Bogen mere, end Titlen lover, idet den i Virkeligheden er en Selvbiografi. Der fortælles om Barndomshjemmet, Skoleaarene, hans musikalske Interesser o. m. a. for tilsidst at munde ud i det omtalte kraftige Angreb. Bogen er ret let læst, kun de udførlige